

ЮРІЙ ЛИПА

З ІСТОРІЇ
ВІЛЬНИХ БУДІВНИЧИХ

ВИДАВНИЦТВО НАРОДНІЙ СТЯГ

СЕРІЯ ПОПУЛЯРНО-ІСТОРИЧНА

ОДЕСА — — — ВАРШАВА

МСМХХХІІІ.

В-во „Народній Стяг“ — ч. 24. 1933. 200 примірників.

Drukarnia Artystyczna, Warszawa, Nowy Swiat 47.

ЮРІЙ ЛИПА

З ІСТОРІЇ ВІЛЬНИХ БУДІВНИЧИХ

I.

Дня 30 жовтня 1932 р. в Лондоні урочисто святкували Англіїці трохсотліття від дня народин найбільшого англійського будівничого-архітекта, сера Крістофора Рена (Christopher Wren). Це був шалений і творчий геній, перед його гострим поглядом виростили найкращі будівлі Лондону. Сотні церков, палаців, приватних домів побудовав він, а серед того всього перлину європейської архітектури, — катедру св Павла в Лондоні.

Тому у багатьох книгарнях Лондону зявилася гравюра-портрет людини з очами мислителя, затисненими устами провідника, з цирклем в випещеній руці артиста.

Рен належав як і кожний чи то малий чи великий каменярь до своєрідного брацтва будівничих.

Початки таких брацтв губляться ще в давнім Римі, в католицьких чинах (Цистерциів і Бенедиктинів), що будували храми. В віці XVI вони мають уже цілком окреслений харак-

тер — свіцький і мандрівний. В Німеччині — це „Bauhütte“, у Франції „Compagnonage“, в Англії „Loge“ і „Gild of Masons“.

До братерства каменярів пхало передо-всім те, що вони не були звязані з якоюсь окремою місцевостю.

Будівлі повставали то тут, то там—і май-стрі будівничі мусіли цілий час мандрувати із своїми учнями. Тому й ціле ремесло буді-вниче мало свою власну, широко розгалуже-ну організацію. Складалася вона з численних братерських цілком незалежних товариств.

Члени цих братерств, будівничі готичних чудів архітектури, вславилися своїми відомостями, що їм дозволяли „встановлювати стрункі кольони, напинати широкі склепіння і стрілисті луки“.

Братчики мали власні закони і порядки. Після довшого періоду учеництва кожний повинен був навчитися трох річей: конструкційности в будуванні, морального поступо-вання братчиків між собою і назовні і вну-трішніх обрядів брацтва, його ритуалів, його таємних знаків, привітань і т. д.

Гете в одному з своїх утворів молодости захоплюється ними. „Уявім собі, пише, вели-ку масу людей, що з ріжними ступінями зру-чности, всі однак були послушні волі майстра, всі одушевлені релігією, оживлені мистец-твом, звязані чеснотами. Тоді лиш зможемо

собі пояснити, як вони бралися виконувати речі нечувані просто в помислі”.

Ці ремісничі брацтва мурарів-будівничих добре розвивалися на континенті лиш до XVII-го віку; іншою дорогою пішов їхній розвій у Англії.

Від 1600-х років зявляється там звичай незнаний ані в Італії, ані в Німеччині. На підставі того звичаю був прийнятий і сам сер Христофор Рен до Лондонської „Lodge of Antiquity Nr. 2“ в вісімдесятих роках XVII-го століття.

Це був звичай приймання шляхотніших учених, старшин, духовних і взагалі інтелектуалістів не мурарів чи каменярів. Ці інтелектуалісти перебравши символічні ритуали готичних каменярів, яко форму, — зі свого боку влили туди зміст значно глибший. В 1723 році зявляється перша конституція вільних будівничих, — „Давні обовязки“ пастора Андерсона, за нею одна по другій інші.

Енергічні і поважні люде стають на чолі тих, що назвали себе вільними будівничими, при чому нове будівництво мало бути „не з дерева, не з каменя, не з міді — лишень із життя й душ“. Як-би якась сила змушувала визначніших люде закладати скрізь працюовиті льожі. В 1732 році в Англії Велика Льожа нараховує вже 109 брацтв. Одночасно повстають льожі в Еспанії, Індії, Чехії, Фран-

ції, а правдоподібно в 30 – 40-вих роках XVII століття і українські в Україні.

В Англії прихильники „Королівського Мистецтва“ — вперше прилюдно з'являються за часів великого майстра герцога Ф. Уорсона. На початку сімнадцятого століття вільнобудівництво здобуло там почесне місце і то аж до нині.

В інших краях Європи вільне будівництво мало менш еволюційну історію. Кожда держава чи нація заходу інакше реагувала на гасла гуманітаризму. Не раз сходила на манівці (темплярство, розенкрайцерство, почасти мартиністи і т. п.), не раз була жорстоко переслідувана (як за часів інквізиції в Іспанії, в Росії і т. д.), часами навіть відо-гравала політичну роль. Багато змінили і суперечки між національними льожами, та еволюція ідеї в бік чистоти.

Що до самої ідеї вільних будівничих в її сучасному стані, то для неї найкращим висловом хіба буде окреслення сучасного дослідника її і присяжного ворога єзуїти Грубера. Істотою вільного будівництва є:

1) засаднича деїстична ідея; 2) основний гуманітарний принцип.

Як бачимо в сучасному стані є то світогляд чисто етично-філософський.

В історії вільних будівничих, кожного Українця зацікавить може передовсім роля

вільних будівничих у творенні сучасних світових державностей. Свій державний розвій і звязок з домініями завдячує Англія в великій мірі своїм вільнобудівницьким організаціям. Не дармо так захоплено вславляє братерськість цих організацій поет англійського великодержавництва Р. Кіплінг.

Французька революція а з нею і сучасна французька демократія вирости з ідей великих енциклопедистів, вільних будівничих Вольтера, Дідеро, Кондорсе, Ляарпа і інших.

Наполеон і його штаб закладають льожі в визволеній Італії, а з тих льож пізніш виходить визволитель і соборник Італії, вільний будівничий Гарібальді.

Відродження Північних Держав Америки відбулося під знаком вільного будівництва. Льожі полків і армій одушевляли і братали старшин із жовнірами для спільної боротьби за свободу. Сам Вашингтон прийнятий до вільних будівничих в 1752 році, є чинним і до нього належать слова:

„Чесноти, що ушляхотнюють людину, — вчить і культивує зібрання вільних будівничих; се лиш вони підносять родинне життя і вони встановлюють норми для найвищих обовязків супроти держави”.

Розвій німецького вільного будівництва почався в 1737 році, уже в 1739 році всту-

пив до нього Фридрих Великий, найбільший будівничий пруської держави.

Про ролю вільних будівничих у будованню німецької держави взагалі варто пригадати більше.

II.

Характеристичну розмову подав у „Ділі“ його американський дописувач.

„День перемир'я, 11 листопада 1919 р., застав дописувача, в таборі інтернованих у форті Оглторп, у стейті Джорджія, на півдні Злучених Держав, серед 4.000 німців і деяких інших народностей. Коли прийшли телеграфічні вісти про умовини, подиктовані аліянтами Німеччині, можна було бачити дивні й незабутні сцени. Бідачеська німці попали в розпуку. Плакали ті німецькі патріоти за втратою лише могутности своєї батьківщини. — „Алеж ви перебули Єну, то чого попадаєте в розпуку?“ — „Версай гірший, як Єна!“ — відповідали. — „Чому?“ — запитував дописувач. — „Бо по Єні ми мали Йоганна Фіхте, а тепер не маємо нікого!“

„Ось, де ці німці бачили силу нації! Не в побитій армії, а в мозку філософа, що створив їм Бісмарка. Бо справедливо кликав Фіхте у своїх „Промовах до німецької нації“ в 1808 р.: „Нема нації, яка попаде в такий стан залежности, щоб могла підвестися з ньо-

го звичайними і дотепер уживаними засобами. Коли безцільним показався наш опір, як ми ще мали всі наші сили, то як ми можемо надятися на успіх тепер, коли нам цю силу забрали?" І дав Фіхте спеціальну німецьку школу в думанні і праці".

Багато є аналогічного між болючим відродженням німецького народу стокільканадцять літ тому і сучасним відродженням української нації. Розбиття нації, упокорення перед Наполеоном, потяг до нижчих інстинктів, інтриги серед своїх, послушність для чужих, а над усе брак ідеології, котра була б вища од ідеології сусідів,—це були характеристичні ціхи німців кінця вісімнадцятого століття.

Тоді зявляється плеяда блискучих мистців, мислителів і суспільників, як Лесінг, Гердер, Вілянд, Гете, Міллер, Бодє і Фіхте і багато інших.

В своїх працях, літературних творах і промовах вони змальовують той тип людини-Німця, котрого хотіли-б бачити в своїй країні.

„Його розум є дуже світлий і вільний од найріжнородніщих забобонів. Він є в володарстві понять і сягає зором глибоко в людську правду“ — пише Фіхте. Прз спільну працю таких Німців говорить Лесінг: „Яка працьовитість і який порядок, і один другому не перешкоджує.. Вони навіть один другому

помагають“. „Держави об'єднують людей, щоб тим самим кожний міг певніше зажити свою частину щастя“.

„Великі і шляхотні цілі може здобути тільки вірне, спільне ділання багатьох однакочудумаючих. То впливає з глибокого пересвідчення, яке дають широкі студії над історією і природою“—писав Гете, маючи на мислі братерське об'єднання таких вибраних німців.

Провідну ідею такого братерства окреслив великий Фіхте словами: „Любов до батьківщини є його чинсм, почуття світового громадянства є його мислею“.

Цю девізу Фіхтового пояснює яскраво інший однодумець філософа: „Тільки через власну націю, власну батьківщину провадить дорога в світ і довкола землі. Тільки національно зміцнений нарід шанують інші народи землі. Тільки ті, що належать до такого народу, можуть зважитися на служення таким міжнароднім засадам, тоді це служення не зашкодить ані їхній душі, ані їхній чести“.
(Г. Пінков).

Інтернаціоналізм по націоналізмі,—але висока мораль цього націоналізму—освітлює діячів німецького ренесансу ясным світлом. хньою найближчою метою було виявлення індивідуальности німецької нації, викристалізування з неї всього що було в ній гідного,

правдивого, шляхотного і гарного. Надання образу тій „лозі безформній, що дико вється“, як сказав про тодішню Німеччину поет Гельдерлін, творчий націоналізм, що насильству протиставляв уперту і витревалу працю над цілим поколінням.

Той націоналізм надавав тон тодішнім льожах вільних будівничих, і тим лишень можна пояснити похвальні, ентузіастичні вислови Гете: „Проста і велика є Думка, сила і зрозуміння улекшують її перепровадження. Всемогуча є єдність, тому жадного відкинення од нас, жадної суперечности внутрі нас... Всі потрібні люде повинні в тім стосунку бути, як будівничий до підбудівничих, а ті до тесель і мулярів“.

Гете був одушевлений вільним будівництвом і цілою своєю працею в льожах довів це. Тому справедливо сказав про нього його співбойовник Фридрих фон Міллер у пропам'ятній промові:

„Цілий його спосіб думання і відчування схиляв його до вільних будівничих“.

Про вільне будівництво говорить Лесінг у своїм „Фальку“:— „Воно не є чимсь примусовим, чимсь мало потрібним, а власне чимсь необхідним, конечним, що є підставою істоти людей і громадянства“.

Фільзоф Гердер описує свій ідеал вільного будівничого: „Знання людей і світа, до-

вірря для самого себе, вільне серце і широкий погляд на все, товариськість і пошана для свого оточення“.

Найглибший і найвсєбічніший вираз ідеям вільного будівництва дав таки Фіхте в своїй „Фільзофії вільного будівництва. Листи до Констана“, що вийшла в 1802 році.

Вільне будівництво для нього не є самоціллю, відділеною від суспільства кастою, тільки воно саме є завершенням, метою людської освіти.

„Туди сходяться люде всіх станів і приносять освіту, що її кожний після своєї індивідуальности здобув. Це все складають разом. Кожний приносить і дає, що він має: мислитель виразні і ясні поняття, людина чинну приготованість і легкість в мистецтві життя, релігійний своє релігійне почуття, мистець своє мистецьке одушевлення. І в той самий спосіб забирає він те, що він у своїй власній сфері може виплекати“.

Цей великий ідеал натурально не був ніколи здобутий, але він багато спричинився до вкорінення споєности серед німців і приготував велику націю до великих проб і віри в себе.

Бр час проби зближався,—здавалося, що зоря Наполеона зачинає блідшати. Що раз ясніше горіли серця молодих німців, обєдналих в сотках цивільних і військових льож

Попередній період, період великих ідей у німецьких льожах настроїв ті серця на сильну і глибоку мельодію.

Тимчасом велика праця гуртка ідеалістів на чолі з Фіхте вже почала давати свої наслідки. В льожах, розкинутих по цілій Німеччині, довершилася синтеза сильного націоналізму і всесвітніх ідеалів. Вільні будівничі утвердилися в переконанню, що підставою відродження нації повинно бути гасло: „Пізнай самого себе, опануй самого себе, стань шляхотнішим!“

Яке значіння мали храми вільних будівничих яко місце захисту для всіх духових сил, вказують слова великого красомовця, пізнішого єпископа, Дрезеке, що в унесенню говорив у 1809 р. в льожі Любецькій:

„Можна зруйнувати цей храм, але не зруйнують будівлі, що є в серцю. Можна перешкодити нашим зустрічам, але неможна перешкодити нашій єдності в духу. Можна нам заборонити називати себе вільними будівничими, але ми не перестанемо ними бути... Хвала тобі, храме вільних будівничих! В той час, як усе є сковане, ти є єдиним вільним місцем на цій сплюндрованій землі“.

Реакція проти вільного духа Фіхте і Гете була велика зі сторони людей, що зрослися зі своїм невільництвом і розбиттям. Але ось у році 1810 закладає нову систему ви-

ховання вільний будівничий Гарденберг (яко пруський державний канцлер) у новозаснованім берлінським університеті. Нова система ця мала за підставу світогляд Фіхте і думки швайцарського вільного будівничого Песталььоцці.

Барон фон Штайн, талановитий пруський міністр, зробив ще більший ви́лім у пруській зацофаности. Для нього підставою всіх державних реформ було виховання народу і досконалення людей.

Для нього люде не повинні були бути частинами машинового механізму; нова держава мала-б так виховати людей, щоб вони як істоти самостійні власновільно стреміли до спільних цілей нації. Фон Штайн працював до року 1808.

Під впливом фон Штайна було знесено в Пруссії кріпацтво, звільнено сільські громади від опіки держави, допущено міщанство до співпраці в кермуванні містами. За часів згаданого Гарденберга впроваджено волю ремісництва і т. д.

Нарешті приходить час, коли ціла Німеччина обертається проти Наполеона і упокорення. Це вже не розбиті держави, лишень свідома своєї вищости шляхотна нація.

Порив охопив усі шари людности і всі провінції німецькі.

Тоді висунулися в проводі імена, котрих

Німеччина не може забути: побідник Наполеона маршал „Вперед“ — Бліхер, генерали Шарнгорст, Гнайзенау, автор „Заклику до мого народу“ фон Гіппель, поети свободи Рікерт і Шенкендорф, Кернер, граф Тавенцін і багато інших — усе чинні вільні будівничі.

З них маршал Бліхер був особливо ревним вільним будівничим і ідеї Фіхте вросли глибоко в його особисте життя. Сам він довгі роки перед тим був майстром льожі. Коли в вересні 1813 р. війська об'єднаних союзників ішли все вперед, маршал взяв участь у святі льожі „Під золотою стіною“ в Бавцен. Підчас прийняття виголосив він там таку промову:

„Від молодих літ збройно провадив я для моєї батьківщини, і то мене зробило великим. Я оглядав смерть у її найстрашніших постатях і вона щоденно стає перед моїми очима. Я бачив як горіли хати, а їхні мешканці втікали нагі й босі, і не міг їм допомогти. Бо то приносить із собою шаленство і розгін пристрастей людських. Як не раз тужить гірша людина про те, щоб вийти геть із цього дикого з'юрмлення. Благословляю ті часи, коли я міг з вірними і добрими братами перенестися в ті вищі сфери, звідки сяло нам на зустріч ясніше, чистіше світло. Тому для мене є святим вільне будівництво, йому

я буду вірний до смерти, і кожний брат буде для мойого серця завжди близький і дорогий!"

Берлінський посол Меттерніха, великого ворога вільних будівничих, зі страхом пише про що раз більшу всевладність духа вільних будівничих. На весну 1813 приплив офіцерів і охочекомонних до льож був такий великий, що де-які льожі постановили звільнити „прагнучих“ від обовязкових досі речинців іспиту й очікування.

Про дух патріотизму і ідеалізму, що панував тоді хочби в пруських льожках свідчить оповідання свідка, російського генерала Михайловського - Данилевського (з походження Українця), котрий од грудня 1813 року був сталим гостем пруської полевої льожі „Під залізним хрестом“.

„Ми не мали багато радости,—пише Михайловський, — з того походу через безконечні суперечки з нашими союзниками, котрі хотіли швидкого закінчення війни з Наполеоном, що його мов огня боялися. Нашим головним клопотом була льожа вільних будівничих „Під залізним хрестом“, що її створено в 1813 році в пруській армії. Льожа приймала російських гостей з дружньою гостинністю. Там минали наші єдині приємні або краще кажучи найщасливіші вечори підчас французького походу. Промови, виголошувані в льожі, були повні вогненної любови до

батьківщини. Сказані в день по битві, або ввечері перед боєм, вони одушевляли наші душі до найшляхотніших постанов. Ті люде — пише далі Михайловський у своїх спогадах, — що сьогодні псборюють вільне будівництво, а, правдоподібно, свої патріотичні почуття висловлювали лишень у танцях після отримання звітів з наших перемог, нехай ті люде зволять прочитати (коли мають змогу) промови виголошені в льожі „Під залізним хрестом“. Кожний член льожі не раз ризикував своїм життям для батьківщини“...

Прийшов час повної перемоги німецької зброї, здавалося, що мрія Фіхте і великих німецьких ідеалістів, об'єднання німецької нації — тепер здійсниться.

„Коли після взяття Парижа жахлива війна скінчилась, — пише Михайловський, — і відновлено пруську незалежність.. відсвяткувала урочисто льожа „Під залізним хрестом“ своє закриття. Багато братів було при цьому, між іншими і польовий маршал Бліхер. Знову запали мені промови глибоко в серце. Прусаци змальовували нужденний стан їхньої батьківщини перед війною, описували святу боротьбу за волю і глибокий вплив льож на ту боротьбу. Вони згадували про те, як підчас громів битви вони кріпили в льожі серце один другого, як слова повні дружности і глибокої любови для батьківщини в рішаю-

чу хвилину давали їм перевагу, і про те як знищили вони невільничі пута батьківщини і повернули їй давню славу“.

Як показала історія, завчасу було радіти. До єдності німецької не дійшло через дрібні амбіції самих німців і таємну руку судів.

Ці самі офіцери і охочі, що були душею війська німецького, повернувшись до стану цивільного провадили далі боротьбу за єдність Німеччини, але вже з власними земляками. Завдяки впливам Австрії в 1822 році ледве не дійшло до цілковитого згноблення союзу вільних будівничих (конгрес у Вероні). Треба було аж духа Бісмарка, що виріс з духа Фіхте, щоб німецька нація об'єдналася.

III.

Розвій вільного будівництва ішов ріжними дорогами і нікому ще не вдалося сконстатувати в нім якогось єдиного пляну. Найліпше розвинулося воно в краях англ'юсаксонських.

Льожі в Великій Британії з їх кількасот тисячами членів розвиваються і провадять свою етично-харитативну працю прилюдно. На чолі льож традиційно стоять члени королівської родини. Подібно є в Данії і скандинавських країнах. З англійських доміній сама Канада має 16.750 льож з $\frac{3}{4}$ мільона членів.

Характеристичним для англійських відносин є таке, скажім, свято вільних будівничих в 1932 в величезній салі льондонської Олімпії. В кріслах Олімпії сидить десять тисяч братів з цілого краю. Вони сидять мовчазні і тільки фанфари при вході відзиваються з привітом для офіцерів вільних будівничих, що входять. Це свято заложення шпиталю в Ravenscourt парку, що його кошти будови облічені на 300 тис. фунтів штерлінгів.

Раптом заграла всі сурми. Очі всіх звертаються до входу. То до королівської льожі під звуки оркестри гренадерів входить великий майстер британських льож, герцог Коннавс, за ним князь Уельсу, дюк Йорку і князь Юрій. Перед ними несуть великий меч, за ними два стяги.

„Страшні таємниці об'єднують нас, промовляє великий майстер ордену. Але ці таємниці не є ані нечесні, ані несправедливі і досконало згідні з законами Бога й людей... Коли-б наш ідеал і наші чини не були шляхотні чи наш орден міг би існувати так довго?...“

Потім вмуровуючи закладний камінь. — справджує позем і говорить: „Нехай наша робота утвердиться на сілі душі, на поміркованости, на обережности і справедливости“.

Чотирі князі ллють на вугловний камінь вино, як знак радости, оливу, символ мило-

сердя, сиплять пшеницю, як знак багатства, і сіль, — символ дружності.

В Сполучених Державах Північної Америки льожі мають не раз тільки декоративний, товариський характер. Про їх популярність свідчить те, що на 96 членів сенату С. Д. П. А. є 65 вільних будівничих.

Цілком инший і то виразно протикатолицький характер мають численні льожі французькі і бельгійські, що стоять майже в розриві з іншими європейськими льожками через свою догматичну арелігійність.

В Німеччині півофіційне існування льож, хоч розбитих на два табори, впливає не мало на культурну єдність краю. Льожі пруські багато мають в собі з національного духа німців.

Те саме можна сказати про льожі австрійські і угорські. Льожі югославські і чехословацькі (з дуже давньою традицією) належать до одних із найрухливіших в Європі.

Ролю вільних будівничих в Італії, як і в Еспанії з різних причин не легко в цю пору є окреслити.

Про ролю вільних будівничих на схід од Німеччини і Чехословаччини, здається, можна говорити лиш в історичному погляді.

Цікавим є що одним із трох заложителів першої польської льожі (в Варшаві, в році 1745) був останній гетьман України Кирил

Розумовський. Вказує то на великий розвій вільного будівництва в Україні.

Про нього з цього боку ще не сказала свого слова українська історія, ані українські гетьманці. Їм би припадало також вяснити історію приналежности до вільних будівничих молодого гетьманича Филипа Орлика. В тих часах вказувало-б то на тісний звязок із західним ідеалізмом нашої тодішньої аристократії.

Знаємо зі слів вільного будівничого Ковалінського, друга Григорія Сковороди, про те які ваганя мав старий (в 1794 р.) філософ, роздумуючи над вільним будівництвом. Воно для нього було привабливе, але „пахло власністю“.

Мало досліджено вплив вільного будівництва на автора „Сну“, „Кавказу“, „Івана Гуса“.

Царська Росія нищила у себе вільне будівництво, почавши від знаних декабристів, аж до року 1906, зглядно 1917. Пізніше більшовики в постанові четвертого конгресу комінтерну окреслили вільне будівництво, як дуже небезпечного противника.

Свою постанову закінчив конгрес словами: „Ми бачимо, що ми є змушені поборювати його (вільне будівництво) як найгостріше“.

Українці, вільні будівничі, є зявищем май-

же незнаним. В своїй статті („The Freemason“ Vol. LXVIII Nr. 3103. 1928) подає однак Борис Телепнер, що ніби перед 1919 роком існували українські льожі в Києві, Одесі, Полтаві і Житомирі. За ним повторює це Леннгоф в своїй історії вільних будівничих.

Подаючи жмуток відомостей про історію одної з європ. ідеологій, автор, хоч далекий від цього руху, цікавився ним як етичним і державницьким світоглядом, що заважив багато в державній силі Заходу. Завдання наших істориків буде фахово розслідувати українські порости вільного будівництва в нашому минулому. Завдання цієї замітки, як і попередніх (Союз Визволення України, Королівство Київське і т. д.) є лишень безстороння інформація і бажання усунути східні комплекси в світогляді суспільства.

Вийшла нова книжка в серії інформаційно-економічній В-ва „Народний Стяг“: *Евген Чехович*. Україна в числах, 1933, ст 96. Ціна 1 дол.

